

TEVFİK UYAR

SAFSATALAR

DESTEK YAYINLARI: 1072
ARAŐTIRMA: 254

TEVFİK UYAR / SAFSATALAR

Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

İmtiyaz Sahibi: Yelda Cumalıoğlu
Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun
Yayın Koordinatörü: Özlem Esmergöl
Editör: Özlem Küskü
Son Okuma: Devrim Yalkut
Kapak Tasarım: İlknur Muştı
Sayfa Düzeni: Cansu Poroy
Sosyal Medya-Grafik: Tuğçe Budak - Mesud Topal

Destek Yayınları: Mart 2019 (2.000 Adet)

3. Baskı: Nisan 2019
 4. Baskı: Ağustos 2019
 5. Baskı: Ekim 2019
 6. Baskı: Kasım 2019
 7. Baskı: Mayıs 2020
 8. Baskı: Ekim 2020
 9. Baskı: Kasım 2020
 10. Baskı: Şubat 2021
- Yayıncı Sertifika No. 13226

ISBN 978-605-311-555-7

© Destek Yayınları

Abdi İpekçi Caddesi No. 31/5 Nişantaşı/İstanbul

Tel. (0) 212 252 22 42 – Faks: (0) 212 252 22 43

www.destekdukkani.com

info@destekyayinlari.com

facebook.com/DestekYayinevi

twitter.com/destekyayinlari

instagram.com/destekyayinlari

www.destekmedyagrubu.com

Deniz Ofset – Çetin Koçak

Sertifika No. 48625

Maltepe Mahallesi

Hastane Yolu Sokak No. 1/6

Zeytinburnu / İstanbul

TEVFİK UYAR

aklın kırk haramisi

SAFSATALAR

Gündelik hayatta yapılan yanlış akıl yürütmeleri

İÇİNDEKİLER

MANTIK AZABI.....	11
BAŞLARKEN	13
DİKKAT! SAFSATA NEDİR, NE DEĞİLDİR?.....	19
BAŞLAMADAN ÖNCE: MİNİ SÖZLÜK.....	23
1. ADAM KARALAMA (HAKARETAMİZ)	
Argumentum Ad Hominem (Abusive Ad Hominem).....	25
2. ADAM KARALAMA (BENZETMELİ)	
Argumentum Ad Hominem (Guilt by Association).....	32
3. ADAM KARALAMA (DURUMSAL)	
Argumentum Ad Hominem (Circumstantial Ad Hominem)..	38
4. ADAM KARALAMA (“SEN DE...”)	
Argumentum Ad Hominem (Tu Quoque).....	44
5. BATIK MALİYET SAFSATASI	
(Sunk Cost Fallacy).....	49

6. BEĞENDİRME SAFSATASI

Argumentum ad Personam (Appeal to Personal Interest).....55

7. BİLİMİN YETERSİZLİĞİ SAFSATASI60

8. BİR BİLEN SAFSATASI

Argumentum Ad Verecundiam (Appeal to Authority).....66

9. BİR BİLEN SAFSATASI (BELİRSİZ)

(Appeal to Anonymous Authority).....73

10. CİMBIZLAMA SAFSATASI

(Cherry picking).....77

11. ÇOĞUNLUĞA BAŞVURMA

Argumentum Ad Populum (Appeal to Common Belief).....83

12. ÇÖP ADAM (KORKULUK) SAFSATASI

Tepkisel İndirgemecilik (Strawman fallacy)92

13. DEVEDE KULAK SAFSATASI

Sorites Paradox (Fallacy of the Beard)96

14. DOĞALLIK SAFSATASI

Argumentum ad Naturam (Naturalistic Fallacy).....101

15. DUYGULARA BAŞVURMA

(Appeal to Emotion).....107

16. ETİMOLOJİK SAFSATA

(Etymological Fallacy).....113

17 GELENEKSELLİĞE BAŞVURMA

Argumentum Ad Antiquitatem (Appeal to Tradition)117

18. GERÇEK İSKOÇYALI BU DEĞİL	
No True Scotsman	123
19. GÖRELİLİK SAFSATASI	
(Relativist Fallacy).....	127
20. HATALI BENZETME	
(False Analogy).....	131
21. İSPAT YÜKÜMLÜLÜĞÜ SAFSATASI	
Argumentum Ad Ignorantiam.....	137
22. İSTİSNA SAFSATASI	
(Exception Fallacy).....	142
23. KAYGAN ZEMİN SAFSATASI	
(Slippery Slope).....	145
24. KISIRDÖNGÜLÜ SAFSATALAR	
Circulus in demonstrando (Circular Reasoning).....	150
25. KİŞİSEL DENEYİME BAŞVURMA	
(Anecdotal Evidence).....	154
26. KORKUYA BAŞVURMA SAFSATASI	
Argumentum ad Baculum (Appeal to Fear).....	160
27. SABUNLAMA (AD HOC)	
Ad Hoc (Ad Hoc Rescue).....	168
28. SESSİZLİK SAFSATASI	
Argumentum e Silentio (Argument from Silence).....	173

29. “...SONRASINDA” (POST HOC)	
Post Hoc Ergo Propter Hoc	176
30. ŐERDEKİ HAYIR SAFSATASI	
(Broken Window Fallacy veya Glazier’s Fallacy).....	184
31. TALİHE VEYA TESADÜFE BAŞVURMA	
(Appeal to Luck)	189
32. ÜNLÜLERE BAŞVURMA	
(Appeal to Celebrity).....	193
33. YANLIŞ İKİLEM (SİYAH BEYAZ) SAFSATASI	
(False Dilemma).....	199
34. YAYGIN TUTUMA/DAVRANIŞA BAŞVURMA	
(Appeal to Common Practice)	203
35. YÜKLÜ SORU SAFSATASI	
Plurium Interrogationum.....	207
DÖRT YENİ SAFSATA	211
36. EBEVEYN SAFSATASI	212
37. ELEŐTİRİ HAKKI SAFSATASI	215
38. KATLİ VACİP SAFSATASI.....	218
39. “DE AYRI!” SAFSATASI.....	220
40. FİNAL: SAFSATA SAFSATASI	
(Argument from Fallacy)	223

EK-1: TEKNİK TERİMLER VE BİÇİMSEL SAFSATALAR.....	225
EK-2: SAFSATA TERCÜME TABLOSU.....	239
TEŞEKKÜR.....	243
KAYNAKÇA.....	245
DİZİN	253

MANTIK AZABI

Zor zamanlardan geçiyoruz. Tıpkı her sabah aynaya baktığımızda derinleşen çizgilerimizi fark edemediğimiz gibi, memleketin gidişatını da her günü bir öncekiyle karşılaştırarak tahlil etmek kolay olmuyor. Gündemi takip ederken, haber okurken, internette gezinirken çoğu zaman içimizde tarifi zor bir duygu oluşuyor. Sosyal medyayla birlikte hemen herkesin birer bireysel yayıncıya dönüşmesi bu duyguyu daha da şiddetlendiriyor. En azından benim için... Herkesin kendini her konuda uzman sanması bir yana, mantığa uymayan, tutarlı bir yanı olmayan, doğru bilgiye –hatta bilgiye– dayanmayan birtakım görüşler dile getirmenin adeta bir norm olduğunu, kitlelerin akla, mantığa dayanan ifadelerin sahiplerini yuhadadıklarını, hamasi, duygusal görüşlerin alkışlandığını bir tür “azap” eşliğinde izliyoruz.

Ben bu azabı “mantık azabı” olarak nitelendiriyorum.

Vicdan, üzerinde mutabakata varılması zor bir kavram. Ancak “ahlaki vicdan” insanı iyi (doğru) olmaya zorlayan, kötü (yanlış) davranmaktan alıkoyan, insanın kendisini bu bakımdan kontrol etmesini sağlayan bir güdüdür. Vicdanımıza uyan bir şeyi “doğru”, uymayanı ise “yanlış” olarak değerlendiririz. Aynı şey mantık için de geçerlidir. Bir şey mantığa uygunsa “doğru”, aykırıysa “yanlış”tır. Hem vicdan hem de mantık bir

bilgiyi, bir tutumu ya da bir olayı değerlendirirken başvurduğumuz içsel araçlarımızdır. Mantık da vicdan gibi, zihnimizin bir ürünüdür.

Madem bir yanlış yaptığımızda ya da bir yanışa gereken tepkiyi veremediğimizde duyduğumuz rahatsızlığa vicdan azabı diyoruz, o halde safsata yapılarak dile getirilmiş bir fikir karşısındaki çaresizliğimizin yarattığı o rahatsızlığa da “mantık azabı” diyebiliriz.

Bana sorarsanız bu azabın nedenlerine birer “isim verdiğimizde”, karşımızdakinin –ya da kimi zaman kendimizin– bu azabın yaratıcısı olan akıl tutulmalarına neden kapıldığımızı anlayınca, daha çekilir hale geliyorlar... Bu kitabı yazmaktaki başlıca amacım da buydu. Nasıl ki ahlaken kötü bir eylemin onu zorunlu kılan sebeplerini bilince hazmetmesi ve vicdan azabını dindirmesi kolaylaşıyorsa, aynı şey mantık azabı için de geçerli olabilir.

Bu kitabı, işte o “mantık azabını” bir türlü dindiremeyenlere ithaf ediyorum.

BAŞLARKEN

Dünyada çeşit çeşit canlı var. Lakin sıradan bir diyalogda yüzlerce kelimeyle karmaşık dertlerini anlatabilen, hatta ve hatta binlercesini kullanarak tuğla kalınlığında kitaplar yazabilen yegâne türüz. Hem sözlü hem yazılı iletişim olanaklarımızı düşününce, fikirlerimizi paylaşmak ve bilgilerimizi aktarmak konusunda diğer canlılara göre daha avantajlı olduğumuz açık. Medeniyeti, kültürü, toplumsal yaşantıyı; doğal olarak bilimi ve teknolojiyi bu sayede inşa ettik. Temel güdü ve dürtülerimiz dışında hayatımıza anlam katan her şey bu kabiliyetten ileri gelir. Elinizde tuttuğunuz bu kitap da bu eşsiz iletişim olanağımız sayesinde var oldu.

Dille iletişim kurabilmemiz, başka sosyal becerileri de doğurur. Bu sosyal becerilerin bir kısmı kimseye bir zararı olmadan, kullanan herkese fayda sağlayabilir. Fikirleri yayma, başkalarını motive etme, bir paniği engelleme, öğretme, yetiştirme gibi sosyal beceriler, yaşama değer katan, hayat kalitemizi yükselten, işlerimizi kolaylaştıran becerilerdir. Madalyonun diğer tarafı da var elbet. Yalan söyleme, dolandırma, aldatma, iftira, duyguların istismarı... En az bir tarafa yarar sağladığından, bu “kötü” eylemleri de bir “beceri” olarak anmak durumundayız. Zira bunları “becerebilenlerin” gemilerini yürüttüğü, haksız kazanç elde etseler dahi yanlarına kâr kaldığı bir dünyada yaşıyoruz. İyi ya da kötü tüm bu eylemler dilin icadıyla ortaya çıkmıştır.

Beynimiz dili işler, böylece bir cümlenin ifade ettiklerini algılarız. Toplumsallaşmamızı sağlayan, dünyaya bakış açımızı şekillendiren bilgileri bu yolla öğreniriz ve bizleri bir şey satın almaya, bir okula yazılmaya, önümüze konulan alternatiflerden

birini seçmeye bu yolla ikna ederler. Issız bir adada tek başımıza yaşamadıkça, hemen hemen bütün toplumsal eylemlerimizde dilden azade olmamız mümkün değildir. Dilin sosyal iletişimimizdeki rolünün bu kadar büyük olması, onunla tuttuğumuz işlerin kusursuz olduğu anlamına gelmez. Kusur derken, “kötü” olmayı kastetmiyorum. Mesela yalan söylemek ve birilerini bu yalana inandırmak, bir iletişim kusuru ya da zihinsel bir hata değil, dil yeteneğinin kötüye kullanılmasıdır. Oysa safsata yapmak (eğer kasten yapılmıyorsa) veya safsataya kurban gitmek bir zihin kusuru olabilir. Zira insan, hiçbir art ya da kötü niyeti olmadan bilinçsiz olarak safsata yapabilir. Fakat sağlıklı bir insan bilinçsiz bir şekilde yalan söyleyemez. Peki nedir bu safsata?

Safsata gündelik dilde yalan, palavra gibi anlamlarda kullanılıyor olsa da aslında bu kavramlardan farklıdır ve bu kullanım hatalıdır. En basit tanımıyla safsata, hatalı akıl yürütme demektir... Birilerini iyi ya da kötü bir davranışa ikna etmek, izleyici kitlesinin gözüne girmek ya da toplum önünde rakibin itibarını sarsmak gibi niyetlerle tamamen kasıtlı ve bilinçli olarak gerçekleştirilebildiği gibi, bilgisizlik, akıl yürütememe, mantık kullanamama, sağlıklı düşünememe gibi nedenlerle kasıtsız ve bilincinde olmayarak da gerçekleştirilebilir.

Safsatalar ilk bakışta gayet de doğru görünebilirler, çünkü genellikle “geçerli” (bir kısmını kabul edince diğer kısmı da otomatikman doğru olan) akıl yürütmelerdir. Safsata oldukları ancak üzerlerinde dikkatle düşünüldüğünde ya da bu konuda bir farkındalık geliştirildiğinde anlaşılabilir. Çok ustaca ya da örtük biçimde yapılmış olanlarıysa ancak ve ancak derinlemesine bir analizle tanınabilir.

Örneğin aşağıdaki ifade bir safsatadır:

- *Eğer iktisat hocam “Bu fiyatlar çok yüksek” diyorsa yüksek-
tir. Koskoca profesör yalan mı söyleyecek?*

İlk bakışta gözünüze bir miktar doğru geldi değil mi? Eğer profesörü tanıyor, sevip sayıyorsanız pekâlâ doğru gelmiş olabilir. Ne var ki biraz eleştirel düşünmeye yatkınsanız bir terslik olduğunu da seziniyor gibisinizdir. Her neyse... Bu cümlenin niçin bir safсата olduğunu anlamıyorsanız moralinizi bozmayın. Zira safсата kavramıyla hiç tanışmamışsanız bu gayet normal bir durum.

Safsata kelimesi dilimize Yunancadan geçmiştir. İslam coğrafyası mantıkçıları karşılık olarak *kıyas-ı batıl* (yanlış kıyas) ya da *muğalata* (aldatmaca, yanıltmaca) terimlerini kullanmışlardır. Felsefeyle az da olsa ilgilenmişseniz kelimenin, isimlerini mutlaka hatırlayacağınız *sofistlerle* doğrudan ilgisini de kurabilirsiniz.

Atina demokrasisinin zirveye ulaştığı Perikles döneminde (MÖ 5. yy.) toplumda itibarlı olmak ve devlet içerisinde yüksek mevkilere gelebilmek için zenginlik, asillik veya kahramanlık göstermek yeterli bir kriter değildi; aynı zamanda halk nezdinde itibarlı, tutulan biri olmak gerekiyordu. Bu nedenle hitabet sanatının (retorik) önemi epey artmıştı.¹ *Retorik*, sadece devlet yönetimine talip olanlara değil, herhangi bir suçlamayla mahkemeye çıkacak olan herkese gerekliydi, zira davalar da halka açık şekilde görülür, sanıklar kendilerini halkın önünde savunurlardı. İşte sofistler, retorik sanatının inceliklerini araştıran, şehirden şehire gezerek zenginlere “mahkemede/mecliste nasıl (daha) haklı görünebilecekleri” konusunda eğitim veren filozoflardı.² Sofistler bu işi sadece para için yapmıyorlardı; zira sofistlerin hayat görüşleri “doğru bilginin olmadığı, önemli olan o bilginin nasıl sunulduğu ve dolayısıyla esas olanın kişisel kanaat olduğu” fikrini merkeze alan kuşkuculuğa dayanıyordu. Aristo tarafından “Gerçek olmayan bilgiyle para kazanan adamlar” diye tenkitle anılan sofistler, gençleri Tanrı'nın varlığı konusunda kuşkuya düşürmeleri nedeniyle ağır suçlamalara maruz kalmışlardı.¹

Safsata yapmanın bir “sofist yöntemi” olduğunu söylemek yerindedir. En azından sofistler döneminde tamı tamına bu

böyleydi. Aristoteles, *Sofistik Deliller* (ya da *Sofistik Çürütmeleler*) adlı kitabında on üç adet safsata tanımlamıştır. Aristo, safsataları sistematik olarak kayda geçirip tanımlayan ilk düşünür olmakla birlikte, bunları “dile bağlı olanlar” ve “dile bağlı olmayanlar” olmak üzere iki gruba ayırmış, safsataları ilk kez sınıflandıran filozof olma unvanını da kazanmıştır. Aristo’dan bu yana, bazıları diğerlerinin spesifik türleri olmakla birlikte yüzün üzerinde safsata türü tanımlanmıştır.

Dürüst olmak gerekirse, safsatalar sadece “tanımlama” yoluyla zor anlaşılan kavramlardır. Belki de bu yüzden safsataları anlatmada başvurulan en yararlı yöntem örneklendirmedir. Sadece internette bulabileceğiniz kaynaklar değil, safsatalar hakkındaki felsefe literatürü de aynı yola başvurur. Bir safsatayı tanımlamanın ya da çözümlenmenin yolu vaka analizleridir. Merak eder de safsatalar hakkındaki makaleleri tararsanız, bulduklarınızın genelde politik söylemlerden, gazete haberlerinden, köşe yazılarından ya da kitaplardan yapılan alıntılarının analizi olduğunu görürsünüz. Kısacası, safsata konusunu anlatan herhangi bir metin, örnekler olmadan yavan kalacaktır. Bu durum konu hakkındaki popüler yayınlar için de akademik yayınlar için de böyledir. Örneksiz anlamak ve anlatmanın zor olması, safsata olgusunun bir “mantığı olmadığı” anlamına gelmez: Safsata, mantık biliminin *argümantasyon* dalının bir konusudur. Safsataların incelenmesi analizin nesnellığı bakımından matematikten pek farklı değildir; nitekim mantığın da bir matematik konusu olması tevekkeli değildir.

Beni bu kitabı yazmaya iten iki sebep var. Birincisi, daha en başta tarif ettiğim mantık azabından mustarip olmam. İkincisi de pek çok insanın mustarip olmasına rağmen, neyle karşılaştıklarını ve yanlıştın tam olarak nerede olduğunu kavrayamamalarına, kavrasalar bile adlandıramadıklarına şahit olmam. Bu çok doğal... Ezkaza yıllar önce bu konuya ilgimin uyanması ve sonrasında argümantasyon konusuna ilgi duyarak okumalar yapana

kadar bu bilgi deryasından bihaberdim. Ben artık haberdarım ve şimdi başkaları da öyle olsun istiyorum. Argümantasyon konusunda ilerlemiş bir mantıkçı değilim; okuduklarını sistematik bir formda aktarmak isteyen, meraklı bir bilimsel kuşkucu ve karar verme problemiyle ilgilenen bir insan faktörleri uzmanıyım.

Kitapta gündelik yaşamımızda sıklıkla karşılaştığımız 40 adet safsataya yer verdim. Bu safsataları erişim kolaylığı sağlanması ve bir rehber niteliğinde olması için alfabetik olarak sıraladım. Anlatım sırasında herhangi bir sınıflandırma yapmadım.*

Aslında ilk başta safsataları tanıtmaya başlamadan önce, safsata konusunun enine boyuna anlaşılabilmesi için mantığın “argümantasyon” dediğimiz alt dalı ile ilgili bazı temel kavramları açıklamaya çalışmışım. Kitabın taslağını okuyup görüş bildiren herkes, bu bölümde teknik kavramları fazlaca kafa karıştırıcı bulup, çıkarmamı ya da sona taşımamı tavsiye ettiler. Kendilerine hak verdiğim için bu bölümü sona taşıdım; zira daha önce de belirttiğim gibi, safsataları kavrarken örnekler çok daha etkili bir öğrenme sağlıyor. Belki de bu kavramları safsataları tanıdıktan sonra öğrenmek daha yararlı olacaktır. Nadiren de olsa safsataları açıklarken bu temel kavramlara başvurduğum sıralarda yabancılık çekmek istemiyorsanız, ekte yer alan bu bölüme bakmanızı tavsiye ederim.

Safsatalar hakkındaki hemen her kaynakta safsatanın tanımına, örneklere ve kimi zaman da istisnalarına yer verilir. Ben de diğer kaynaklar gibi bu temel bilgileri sunmaya çalıştım. Elinizdeki kitabın diğer safsata kitaplarından farkı, bunlara

*. Safsataları sınıflandırmaya yönelik pek çok girişim vardır. Bana göre en anlaşılır olanlardan biri, Alev Alatlî ve ekibinin sınıflandırmasıdır. Alatlî sınıflandırması, safsataları amaçlarına göre ayırmış ancak bu sınıflandırma *Safsata Kılavuzu* ile sınırlı kalmıştır. Zengin içerikli ve genel kabul gören sınıflandırmayı ise Gary Curtis’in web sitesinde bulabiliyoruz. Bu sınıflandırmaysa fazla geniş ve hatta öyle ki bilgisayarda dahi tek bir ekrana sığdırarak incelemek mümkün değil. Meraklıları Curtis sınıflandırmasının web adresini kaynakça kısmında bulabilir.

ilave olarak, bir safsatanın hangi nedenle ikna edici olduğu, safsataya karşı zaafımızın (ya da safsataya başvurmamızın) hangi zihinsel kusurlarımızdan kaynaklandığını açıklamaya çalışmam oldu. Bu bakımdan safsataları tanıtmakla kalmadığımı, yanı sıra pek çok zihinsel kusurumuzu açıklayıp, bunlarla safsatalar arasındaki olası bağları açıkladığımı düşünüyorum.

Safsata maddelerinin altında bir de UYARI kısımları var. Bu kısımlarda hemen her safsatanın hangi safsatalarla ne sebeple karıştırılabileceği, hangi durumda “safsataya benzeyen bir çıkarmanın” aslında bir safsata olmayabileceği gibi bilgilere yer vermeye de gayret ettim ki, “safsata safsatasına” düşmeyin.

Dertten bahsedip, dermandan bahsetmemek olmaz. Yine her maddenin altında bir *HATTI MÜDAFAA* başlığına yer verdim. Bu başlık altında da safsatayı boşa çıkarmamızı ya da safsatacıya “yaptığının bir safsata” olduğunu fark ettirmemizi sağlayabilecek birtakım savunma önerilerinde bulundum. Lakin önyarguları kırmak zor olduğundan, bu önerilerin illa ki işe yarayacağını garantisini veremem.

Ayrıca, literatürde henüz tanımlanmadığını gördüğüm, ancak sıklıkla işlendiğine şahit olduğum, naçizane benim, ilk defa bu kitap aracılığıyla birer isim verme şansı bulduğum bazı safsatalara da DÖRT YENİ SAFSATA bölümünde yer verdim. Eğer bu safsatalara itiraz ya da katkılarınız olacaksa, bana yazmaktan çekinmeyin.

İyi seyirler.

*6. baskı itibariyle kitapta bazı düzeltmelerde bulundum.
Bu düzeltmeler için başta kitabı bir editör titizliğiyle gözden
geçiren Eren Okka olmak üzere, Ömer Madra,
Hakan Tunga Kalkan ve Tolga Mırmırık'a teşekkür ederim.*